

SZEKTÁK A MAGYAR IRODALOMBAN

I.

A MAI MAGYAR SZELLEMI ÉLET kérdései között kétségtelenül a népi irodalom problémája az, ami az utóbbi időben a legtöbb vitát, összecsapást, szellemi párviadalt hívta elő — az az a mesebeli ólom-szérű, ahol tartó és hódító erők hol térdig vágják egymást a talajba, hol derékig. Minden irodalmi harc figyelmet érdemlő, még ha elalpáriasodva, csetepatévá hangosodik is; figyelmet érdemel, mert a szellem minden izmát igénybe veszi, bőre alatt ott feszül valamennyi kérdése a kornak, egyéni és közösségi vonatkozásban egyaránt. Nincs még harc, ami olyan egyetemes jellegű volna, mint az irodalom színeiben megvívott küzdelem! Míg az osztályharcos a »szociális igazságért«, a kutató egy meghatározott »szakeredményért«, a politikus »hatalmi célok« érdekében száll síkra, addig az irodalmi vita tárgya ennyire nem szűkíthető le: az ilyen összecsapások alkalmával a kérdések minden neme megütközik egymással, jellemző fényt vetve a kor egész szellemi stratégiájára — vagy tervszerűtlenségére. Ha példára van szükség, elég a reformkor irodalmi vitáira emlékeztetnünk, vagy — mint annyi mindenben — Adyra, aki irodalmi harcai során társadalmi, nemzeti és egyéni küzdelmet vívott egyszerre.

Ilyen megfontolások teszik érdekkeltővé azokat a szellemi párviadaltokat is, amelyek a népi irodalom körül — s az utóbbi időben azon belül is — már-már szinte mindennaposakká szaporodtak. Érdemes visszamenni a lábnyomokon, melyek idáig vezettek, — vissza addig a pontig, ahol az alkotó szellem leoldotta a századelő művész-technikai vívmányainak szárnyascipőjét s amúgy jó falusi módon mezítláb folytatta tovább az utat; vissza addig, amikor a »jó költő« fogalmát először kezdi meghatározni az a tény, hogy »mezítelen talppal a pusztá földön jár«. Arany óta ugyanis — aki jobbára szintén gyalog s »legfőlebb ha omnibuszon« tette meg e rövid földi pályát, — a »jó költők« már idejében gondoskodnak a maguk kényének és ízlésének megfelelő járóműről, s ki vörös postakocsin, ki körúti villamoson, ki pedig Illés-szekerén hajtat az álmok és eszmék birodalmába. Ezt a kényelemszerető sort szakítják meg az új irodalom mezítlábosai, akik újra az ősisben, a természetesben, a saját lábán megálló paraszti élet izmos egyszerűségében látják a haladás eszközeit. Az első »mezítlábos«, Erdélyi József, még tudatosan, a felismert igazság hevében ad túl a polgári jómegjelenés kellékein, — de mögéje hamarosan olyanok is felsorakoznak, akiknél a meztelen láb már nem csak hitvallás és magatartás, hanem százados parasztsorsukból folyó keserű valóság. E felzárkózás azonban egyelőre még csak eszmei; az itt is ott is felbukkanó népi megnyilatkozásokat ekkor még formailag misem fűzi egybe, hangjuk magányosan csatangol a *Nyugat* udvara körül, s a napi sajtó alko-

nyati zsvajában. De már e magáraerestett megnyilatkozásokból is kihallható az a népi-radikális hanghordozás, amelynek elméleti ágyát — Ady kihült nyugvóhelyén — Szabó Dezső vetette meg, mindjárt a huszas évek elején. S még felismerhetőbbé válik ez a hang akkor, mikor végre a *Válasz* összefogó keretében a nemzedéki találkozás átütő egyöntetűségével szólalhat meg.

A *Válasz* a népi irodalom első táborbaszállása, harci gyülekező hely, melynek ajzott légköre és szellemi eltökéltsége az addig egymást személyesen alig ismerő eszmetársakból hamarosan igazi bajtársakat formál. A többé-kevésbé felülről kezelt és legjobb esetben is csak érdekesség számba menő népi író e harci zsbongásban egyszerre magára talál s olyan országos ügyekbe mer iránytmutató módon beleszólni, mint a földbirtok kérdése, a városi munkásság és az agrárproletáriátus ügye, stb. Írásművészeti és szakirodalmi szempontból egyaránt jelentős erővel vonult fel a *Válasz*, — éppen azért érdekes volna pontosan földeríteni, mi tette mégis, hogy a döntő szerepvállalásra alkalmatlannak bizonyult? Gombos Gyula, aki e kérdéstről szintén gondolkodott, a kudarc alapokát a történelmi érzék hiányára, illetőleg fogyatékoságára vezeti vissza, arra, hogy a Szabó Dezső-megfogalmazta magyar radikálizmust a *Válasz* csak fenntartással tette magáévá s azt a kardját, ami a zsidóság felé sújtott volna, cinkos feledékenységgel a hüvelyében hagyta. »Minden magyar problémának csak a szociális nehézkesét érezték, a fajit nem.« — »Pedig — írja tovább Gombos — e nemzedék összefogása szerencsés pillanatban jött létre... a történelem rést nyitott magától, csak egy nagy közös akaratot kellett volna beléférszíteni és fordult volna az ország. A hitleri Németország nagy készülődésben volt, a nemzetközi zsidóság figyelmének nagyobb felét ez kötötte le; idehaza a Bethlen-kormányt belülről aláásta Gömbös, az 1930 körüli válság felpuhította nálunk is a talajt s az ország népe könnyen kapható lett volna egy nagy mozdulatra.« A *Válasz* köre azonban éppen e félkezű magatartása miatt a kínálkozó alkalmat megragadni nem tudja, — igaz, hogy a Gömbös-féle »palotaforradalom« ezt az alkalmat hamarosan el is kapja kezeügyéből. Ha e palotaforradalom »nem győz — írja Gombos — minden másként alakulhatott volna. A Bethlen-kormány egy ideig még teng-leng, azalatt az országban az erők tömörülhetnek, s az írók is közelebb férkőzhetnek a történelemhez«. Gömbös azonban — e fejtegetések szerint — anélkül vezette le a feszültséget, hogy lényegében bármit is változtatott volna s noha jóindulattal tekintett az egyre tágabb gyűrűket vető írói reformmozgalomra s néhány tetszetős szöveget át is vett tőle, az országos rendszert magát újítólag alig érintette.

Cs. Szabó László viszont ugyanezt a folyamatot már egészen másként itéli meg. Úgy látja, hogy az egész népi reformmozgalom legalább tíz esztendővel *elkésett*. »Akkor még a kis népek szabadon dönthettek a sorsukról az alált nagy népek között. Mi is döntöttünk akkor egy-két dologról, csak éppen a földről nem illett hangosan beszélni. S a harmincas években már nem lehetett róla beszélni, nem hagyta a történelem, amely ismét visszakullogott nagy népek eselédjének.« A Gömbös-kormány magatartását is másként látja

s válláról a felelősséget szintén a megváltozott körülményekre teszi. »Gömböséknek az írók helyett csakhamar fegyvergyárosokkal kellett tanácskozniuk. Magos helyükről észrevették, hogy a történelmi pillanat nem a mélység: a fajmagyarság felé tágitja a magyarságot, hanem régi határai: a szentistváni nemzet felé. Politikusok voltak, hamar alkalmazkodtak.«

Akárhogyan is áll a dolog, annyi bizonyos, hogy a bátor és kecsegtető kezdemény: a népi írók újító elszántsága látható eredményre nem vezetett. A kudarc természetesen mindjárt érezte a maga visszahatását: rák-ollója a bajtársi együvértartozás élő szövevényébe hatol s egymásután metszi át azokat az értékes szálakat, amelyek a reformmozgalmi harc hullámverésében oly szétbonthatatlanul gubancolódtak egybe. Megindul a bomlás, mely személyi és eszmei elhidegüléseken át végül is a mai állapothoz visz.

A teljes szétesésig azonban innen még hosszú az út, s ha megtorpanani nem is tudják az elindult folyamatot, hátráltatására találnak eszközöket. Néhány fiatal erő bevonásával és az ú. n. falukutató mozgalommal egy ideig még sikerül az érdeklődés homlokterében maradniuk, különösen, hogy e falukutató művek egyikének-másikának a visszhangos feltűnéssel járó jogi számonkérést is vállalnia kell. Azt persze már nem lehet tudni, hogy ebből az érdeklődésből mennyi szól a szociális és mennyi a *műfaji* törekvéseknek s ismét mennyi annak az olesó martiriumnak, ami egy-egy ilyen sajtópör hírlapi reflektorából az írók köré vetődik. . . Lassan azonban ez az újra fölesillanó figyelem is elnehezül — főként mikor már világosan kitűnik, hogy amit a Válasz elmulasztott megmarkolni: a népi radikálizmus rejtegetett kardja e vállalkozás folyamán se repül ki a hüvelyéből. Hogy a végleges széthullás mégsem ekkor, hanem valamivel később következett be, az annak a sietve föltett kovácskötésnek köszönhető, amit Márciusi Front néven ismerünk. »Felületesen nézve úgy látszott, hogy a Márciusi Front az írók reformtörekvéseinek újabb csomósodása, — írja Gombos — pedig itt már több volt a díszlet, mint a komolyság, több az ágálás, mint az erő. Az a nyílás, amit néhány esztendővel előtte kínált az idő a történelem felé, már rég bezárult, s az ország felfűtött tömegei. . . nem férve be Gömbös régi felrakású, felülről lefelé szűkülő pártjába, a megindult nyilas-mozgalmak új kínálatai felé torlódtak. Így a Márciusi Front meglehetősen légtüres térben született meg s nem annyira az idő parancsa volt, mint néhány elkapott fiatalember szereplési vágya és történelmet játszó póza.« Ez utóbbi megállapítás nyilvánvaló túlzása abból a megfigyelésből eredhet, hogy egyrészt az írók a mozgalom ügyét valóban személyes gondjuknak tekintették, másrészt történelmi ideáljaiknak — a 48-as reformeszméknek — igyekeztek a tömeg felé is kifejezést adni. (Lásd a mozgalom új elnevezését, a 12 pontot, s a Múzeum lépcsőjéről megismételt 48-as reformszólásokat). Hogy e történelmi élőképek sok tekintetben időszerületlenül és ugyanakkor színpadiason hatottak, ezt konok hevületükben talán észre se vették. Pedig a dolgok körül közben elfordult az árnyék, az ország figyelme a belső kérdésekről mind feszültebben a határon túliakra terelődött, hol átértékelte vá-

gyait tágabb megvalósulások lehetősége biztatgatta. Ők azonban minderről alig akarnak tudomást szerezni, — szemük a márciusi nap káprázatában a sötéten is kis napokat lát. Ahogy Cs. Szabó írja »lelkileg évek óta egy faji honfoglalásra s nem a történelmi visszafoglalásra voltak felkészülve. Túlnyomóan az Alföldről s a Dunántúlról származtak, a nemzeteszmében titkos birtokvédelmet gyanítottak s hűvös jogászi szépsége elől behúzódtak egy dunatája paraszttestvériség akol-melegébe«.

Csoda, ha ez a tömörülés sokáig megállani nem tud? Egyszerre csak arra ébrednek, hogy magukra hagyatva állnak. Magyarország fegyverkezik s a közeledő vihar fellegében elmerül a márciusi nap...

Ezt a harmadik teherpróbát a népi írók időteltével amúgy is meglazult »frontja« már nem bírja meg. Összeroppanásukat csak még siettetni az a magától adódó felismerés, hogy népi forradalmuk éppen azzal került szembe, aminek jelmezét oly szívesen öltötte magára: a történelemmel.

II.

AZ ÍRÓI FORRADALOM tehát összeomlott. Ezt azért szükséges így aláhúzni, mert minden ezután észlelhető jelenség okozati kapcsolatban áll e vereséggel.

Az írók, megrendült idegeikben jóadag ingerlékenységgel úgy szóródtak szét, hogy minden égtájra jutott belőlük. E szétszóródás mutatta meg igazán, hogy a népi gondolat közös zubbonya alatt milyen sokirányú kiválasztódás ment végbe, csak ekkor tűnt ki, hogy a leszerelt hadsereg így polgári öltözetében mennyire tarkabarka és milyen messzeeső vidékekről való. Egyik a liberális-humanista tájak felé veszi útját, másik a kormányajtó meghívását fogadja el, harmadik a nemzeti ősmult berkei közt találja fel magát, ismét mások a zsidó-marxista érkövek valamelyikében, — és olyan is akad, aki úgy mezítláb, ahogyan jött, visszatér ismét abba a világba, amelynek érdeke alatt egy forradalom most újra összeroskadt. Megdöbentő volt ez a hirtelen megoszlás, s talán maguk az írók csodálkoztak el a legjobban rajta. De a megpróbáltatások közös emléke még sokkal elevenebb, semhogy levonhatnák ebből a helyes következtetéseket. A sebzett állat jogos mozdulatát látják benne, mely válogatás nélkül vág neki a sűrűnek, hogy égő sebet még hasítóbb kinnal tompítsa. Annál inkább kihasználja a helyzetet a bérsajtó, mely csahos szimattal mindig azt üldözi legkitartóbban, aki mélyebb sebekből vérzik. A védekezés valamennyiök részéről a dühös ellentámadás volt s ebben az egyedül lehetséges s éppen ezért közös magatartásban a szétszóródott nemzedék újra fegyverviszonyba került. Különös eszmei harc fejlődik ki egyrészt a polgári irodalom, másrészt a népi írók ingerelt sebzettjei között, elsietett, sokszor éppen elvakult mozdulatokkal, a düh és a vér elkeseredettségével. Cs. Szabó egyik cikkében így ír e harc lényegéről: »A népi írók mértéke Ady volt, Ady politikai öröksége. Aki nem állt helyt írásaival az ő fajvédő parasztforradalmáért, kihullt

az összeszűkített magyar irodalomból. Ott már csak a sértetteknek, a kivonulóknak, a hazájukban is hontalanoknak volt helyük. Ekkor érték otromba támadások a félig holt Babitsot, ekkor tapadt minősítő mellékiz az esszéírókra, ekkor taszították... Márait érthetően dacos »polgári« magatartásba.« El vita tehát végül is az új magyar irodalom vízválasztójává ormosodik, mely ridegen kétfelé tagolja irodalmunk eddig meglehetősen sokirányú vízrendszerét. Ha e vízválasztót szellemi életünk térképén jelölni akarjuk, kétségtelenül észak-déli irányúnak kell ábrázolnunk, nyugati lejtőire a »polgári folyókat«, a keletre pedig a »népieket« rajzolva meg. A helyzet ilyen felvázolása aztán azonnal érthetővé teszi, miért marad el lassan e viták anyagából a »polgári« és »népi« megjelölés, átadva helyét a »nyugati« és »keleti« irodalom fogalmának, mely az előbbieket társadalomszemléleti jellegével szemben már tisztán földrajzi színezetű.

Irodalmunkban a fehérjét a sárgájától ilyen mereven még nem választották el. A népiség és európaiság ezután már nem férhet meg együtt, az új értékrendszer éppen aszerint osztályoz, hogy mennyire tiszta és független egyik a másiktól. Amíg a »polgári folyók« az európai kultúra tengerébe hordják a homokot, addig a »népiek« Kelet pusztáinak talajából próbálják kioldani azokat az ősi gyökereket, melyekből multunk hagyományai s a népi hiedelmek hitvilága sarjadt. A népi írók e gazdag és sokezer éves kultúra talajáról számalommal tekintenek a polgári műveltség és teljesítményei felé s műveletlenséggel vádolják meg annak olyan képviselőjét is, mint Babits Mihály. S ezt nem gúnyból, vagy daczból teszik — ahogy az előbb említett cikk is írja —; egy pillanatra sem érzik »a mondat magasztos komikumát. Az új értékrend diktálta tollukba. A Bartók—Kodály hagyományvilághoz viszonyítva Babits műveletlen író. Húsz-harmincezer kötetnyi könyvműveltsége volt s nem íratlan vallásos sugallata, szelleme csak a katolikus dogmáig ért s nem a Menyétságonyig, Dante csúcsait jobban ismerte, mint az Eddák örvényeit.«

Pedig a »vallásos sugallat« kezd mindinkább a népiség legsajátabb jegyévé lenni s az író magatartásába is egyre több vegyül az ősrégi papok, varázslók és ráolvasók mozdulataiból. »Minden igazi írói tartás első mintája az ősrégi pap, — olvassuk jellemzően Gombos Gyula, e nemzedék kritikus-méltatója könyvében. — Lelkesedésemet egy-egy író mellett mindig az szítja vagy fogja vissza, belefér-e, legalább egy kicsit, ebbe a mintába vagy sem.« A tehetőség tehát szemükben már nem csupán művészi elhivatást jelent, hanem átszövődik a kiválasztottság ősi értelmezésével: az író »nem sikereiben és eredményekben, hanem üdvösségben gondolkodik«. Ügylátszik, igaza van Kovács Imrének a Néma forradalomban, amikor azt mondja, hogy minden bukott forradalom szeztákba menekül. A népi írók, ha reformmozgalmuk sikerrel jár, ma bizonyára más felfogással lennének az írói magatartásról, s szellemük is inkább cikázna az építő magyar élet kérdései körül, mint az ősmult homályos ösztön- és hiedelemvilágában. Ám így minden jó, ami elvon a tényektől, ami a józan megítélést századok homályá-

val vakítja, minden jó, ami kúszaságában önmagunk elől elrejt. Tudatosság, értelem, rendszer és józanság: ezek száműzött fogalmak a szekták világában, hiszen éppen ezek elől húzódik el belőlük a lélek. Babits költészete ellen az a legsúlyosabb érvük, hogy értelmi, illetőleg »értelemcsinálta«, nemkülönben a Kosztolányi is, akiről mély rosszallással jegyzik meg, hogy »elsősorban irodalmi költő«. Viszont Erdélyi nagy érdeme, hogy »nincs benne semmi intellektuális«. »Az ösztön jobban tudja mit kell őrzeni, mint az értelem« — írják ugyancsak Erdélyivel kapcsolatban. »Illyés Gyula értelmi ember« — állapítják meg, de el is bánnak vele, úgyannyira, hogy még a népi költő címét is visszaveszik tőle. Mert »valamikor az idők elején a népek igazi vezetői a papok és varázslók voltak. . . Ebben a komplikált és nagyon berendezett világunkban az ő utódaik az írók és a költők, ha igaziak. . . Ha a költőnek ezzel az ősi, de örökös mértékével nézzük Illyés Gyulát, el kell marasztalnunk őt« — írják nagyon jellemzően róla.

Az első szektás könyv meggyőződésem szerint a »Kisebbségben« volt. Különös, hogy éppen az a Németh László írta, aki valamikor nagyonis józanul csapott reá Szabó Dezsőre irodalmi vallásalapítása miatt s aki hatalmas műveltségével és éles ítélőképességével példája volt »az értelmi embernek«. Csakhogy akkor még nem csatlakozott a népi írók reformmozgalmához, hogy azzal együtt bukjon el, akkor még »napsütötte latin tájak«, s virágzó kultúrák halmozott virágporát dolgozta fel mézcsurranású, nehéz cikkeiben. Később azonban ő is felzárkózott a népi írók és mozgalmuk mellé s éppen olyan megviselten (vagy még megviseltebben) került ki belőle, mint azok valamennyien. »Németh Lászlóban e csalódás ültette el a nazarénust« — olvassuk róla egy helyen s ebben nem is kételkedünk. A Kisebbségben-t már mindenestre ez a »nazarénus« írta; e könyve már a vízváltató keleti lejtőjéről indult, hogy elsőnek mossza azokat a gyökereket, melyekből népi egyéniségünk sarjadt. A »mélymagyarság«-fogalom jellegzetesen a keleti-magyar eszmekör terméke, — a népi írókra gyakorolt mágikus hatása nagyrészt ennek tudható be.

Németh László ennek ellenére talán a legesendőbb híve a népiség szektájának. Nagyon is kicsapongóan élvezte az európai műveltség ezer gyönyörűségét, semhogy egészen feledhetné. Néha úgy révül fel benne a józanság, mint egy emlék. Ilyenkor az elfojtott értelmi ember kinő súlyai alól s palma-büszkeséggel követeli a maga megillető helyét. Ilyenkor az értelmiség önértetéről ír, a magyarságot és Európát édestestvérként emlegeti, a »mély magyarságról« meg úgy beszél, mint átmeneti szükség-kategóriáról. De aztán, mint aki tilos dolgon kapja magát, egyszerre újra a mithosz profán áhítatába öltözik, szánja-bánja intellektuális dölyfét, s hogy műveltségével akarta visszaverni »a sorsukkal érkezöket«. Az értelmiségen úrrá lesz megint a vallás.

Ezt a szót különben egy idő óta mind gyakrabban, s mind gátlátalanabban veszik ajkukra a népiség hitének dogmatikusai. Mozgalmukról úgy beszélnek: »a mi vallásunk«, követőikről: »a mi híveink«. Írásaikban pedig ott találjuk a vallási szimbólizmus egész

kifejezéstárát. Egy darabig még azt lehetett hinni, hogy a népi-keleti irodalom ezzel most már elérte misztikus telítettségét s így további ebben az irányban nem is várható. Ám nem így történt, a szekták jellemző sajátsága: a szaporaság ellenkező kifejlésre vezetett. Ami ugyanis a szektából kicsordul, az nem folyik el, hanem megálló vibrálással önálló életet kezd. Így lehetséges aztán, hogy ma már nem csak egyetlen balhitről, hanem a szekták növekedő számáról beszéltünk, szektákról, melyek egyazon lelkeség kicsordulásai ugyan, de önző különállóságukban egymással legtöbbször összeférhetetlenek. Az ellentétek már ki is ütköztek s párviadalaiknak naponta tanúi lehetünk.

A népi irodalom tehát végleg részeire szakadt. Minden csoport magát jelenti ki az egyedül üdvözítőnek, mindenik magában véli fölfedezni azokat a feltételeket, amiken az új magyar élet, a magyarabb nemzeti jövő megépülhet. A jószándékot tőlük megtagadni nem lehet, de ezzel szemben fennáll annak lehetősége is, hogy elvakultságukban kevésbé jószándékú érdekek eszközeivé legyenek. Idézhető példák erre máris akadnak; a Párt s a Klikk a mese két »kohogó« varjújaként legtöbbször ott sötétlik az ólom-mezők írói küzdelmei mögött, készen arra, hogy döntő támogatásukkal valamelyik küzdőfél ügyét »megkönnyítsék«...

A népi irodalom, mely előszeretettel nevezi magát »keletinek«, ma már egy vonatkozásban valóban kitölti nevét: olyan melegágya a révületnek, balhitnek és fanatizmusnak, amilyen — tágabb viszonylatban — csak Ázsia lehet. Végigkísérve mozgalmas küzdelmei útján, talán sokmindent megérthetünk és menthetünk, végkövetkeztetésünket azonban semmilyen mentség vagy magyarázat nem másíthatja meg. Ma, amikor minden erő összefogásra törekszik, e szektás elkülönülés — mégha az »igazabb magyarság« nevében történik is — nem lehet a magyar élet példamutató megnyilatkozása.

KISS JENŐ